

Deze zaak wordt behandeld door: mrs. P.M.F. Boerrigter, J.W.M. Hagelaars en R.L. Fabritius, advocaten te Nijmegen, Postbus 55, 6500 AB Nijmegen; telefoon: (024) 381 31 09; 19; e-mail boerrigter@dirkzwager.nl, hagelaars@dirkzwager.nl, en fabritius@dirkzwager.nl

Heden, de
op verzoek van

tweeduizend eenentwintig (2021),

1. de besloten vennootschap **VOJA TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Utrecht en kantoorhoudende aan het adres Kromme Nieuwegracht 11 te (3512 HC) Utrecht;
2. de besloten vennootschap **UNDISCOVERDED B.V.**, statutair gevestigd te Honselersdijk en kantoorhoudende aan het adres Binckhorstlaan 36 te (2516 BE) Den Haag;
3. de besloten vennootschap **UNICO TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Krimpen aan den IJssel en kantoorhoudende aan het adres Zwanenkade 146 te (2925 AV) Krimpen aan den IJssel;
4. de besloten vennootschap **NOVI TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Amsterdam en kantoorhoudende aan het adres Oude Parklaan 111 te (1901 ZZ) Castricum;
5. de besloten vennootschap **COULEUR LOCALE B.V.**, statutair gevestigd te Utrecht en kantoorhoudende aan het adres Minrebroederstraat 5 te (3512 GS) Utrecht;
6. de besloten vennootschap **LOCALTOUREO B.V.**, statutair gevestigd te Hoofddorp en kantoorhoudende aan het adres Kruisweg 478 te (2132 LA) Hoofddorp;
7. de besloten vennootschap **MOOI VAKANTIES B.V.**, statutair gevestigd te Utrecht en kantoorhoudende aan het adres Homeruslaan 66 te (3581 MJ) Utrecht;
8. de besloten vennootschap **VAMONOS TRAVELS B.V.**, statutair gevestigd te Amsterdam en kantoorhoudende aan het adres Amstelveenseweg 314 te (1076 CS) Amsterdam;
9. de besloten vennootschap **CYCLETOURS B.V.**, statutair gevestigd te Amsterdam en kantoorhoudende aan het adres Gyroscopweg 104 te (1042 AX) Amsterdam;
10. de besloten vennootschap **333TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Harmelen, gemeente Woerden, en kantoorhoudende aan het adres Raoul Wallenbergplein 25-A te (2404 ND) Alphen aan den Rijn;
11. de besloten vennootschap **AEROGLOBE INTERNATIONAL B.V.**, statutair gevestigd op Gemeente Terschelling en kantoorhoudende aan het adres Noord Midslandweg 63 te (8891 JG) Midsland;
12. de besloten vennootschap **BOHEMIAN BIRDS B.V.**, statutair gevestigd te Amsterdam en kantoorhoudende aan het adres Tussen de Bogen 113 te (1013 JB) Amsterdam;
13. de besloten vennootschap **NORGE REISER B.V.**, statutair gevestigd te gemeente Wierden en kantoorhoudende aan de Marktstraat 21 te (7642 AK) Wierden;
14. de besloten vennootschap **SAWADEE AMSTERDAM B.V.**, statutair gevestigd te Amsterdam en kantoorhoudende aan de Sarphatistraat 650 te (1018 AV) Amsterdam;
15. de besloten vennootschap **DIVE AND TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Hoevelaken en kantoorhoudende aan het adres Westerdorpstraat 77 te (3871 AV) Hoevelaken;

16. de besloten vennootschap **EXPLORE MORE B.V.**, statutair gevestigd te Bergen op Zoom en kantoorhoudende aan het adres A. Hofmanweg 5-A te (2031 BH) Haarlem;
17. de besloten vennootschap **FLEHEN B.V.**, statutair gevestigd te Putten en kantoorhoudende aan het adres Garderenseweg 130 te (3888 LD) Uddel;
18. de besloten vennootschap **GARDENIA B.V.**, statutair gevestigd te Uithoorn en kantoorhoudende aan het adres Wisselwerking 56, 4^e etage, te (1112 XR) Diemen;
19. de besloten vennootschap **INEZIA TOURS B.V.**, statutair gevestigd te gemeente Oldambt en kantoorhoudende aan het adres Engelukeslaan 2 te (9678 TK) Westerlee;
20. de besloten vennootschap **JBC-AGENCIES B.V.**, statutair gevestigd te Nieuwegein en kantoorhoudende aan het adres Appelvink 1-E te (3435 RX) Nieuwegein;
21. de besloten vennootschap **LIVE2TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Almere en kantoorhoudende aan het adres Juan Grisstraat 120 te (1328 SV) Almere;
22. de besloten vennootschap **RIKSJAONLINE B.V.**, statutair gevestigd te Leiden en kantoorhoudende aan het adres Pompoenweg 9 te (2321 DK) Leiden;
23. de besloten vennootschap **SAJETSPECIALS B.V.**, statutair gevestigd te Driebergen-Rijsenburg en kantoorhoudende aan het adres Hoofdstraat 83-A te (3971 KE) Driebergen-Rijsenburg;
24. de besloten vennootschap **SINGHA REIZEN B.V.**, statutair gevestigd te Houten en kantoorhoudende aan het adres Minrebroederstraat 5 te (3512 GS) Utrecht;
25. de besloten vennootschap **TRIANGLE TOURS B.V.**, h.o.d.n. h.o.d.n. Merapi Tour & Travel, statutair gevestigd te Geffen en kantoorhoudende aan het adres Prinses Irenestraat 58 te (6611 BK) Overasselt;
26. de besloten vennootschap **UNIEKGROEP B.V.**, statutair gevestigd te Midlum en kantoorhoudende aan het adres Noorderhaven 114 te (8861 AR) Harlingen;
27. de besloten vennootschap **VAN VERRE REIZEN B.V.**, statutair gevestigd te Waterland en kantoorhoudende aan het adres Noordeinde 5 te (1141 AE) Monnickendam;
28. de besloten vennootschap **ZUID-AFRIKA SPECIALIST B.V.**, statutair gevestigd te Nijkerk en kantoorhoudende aan het adres Ambachtsstraat 11 te (3861 RH) Nijkerk;
29. de besloten vennootschap **MIR INTERNATIONAL B.V.**, statutair gevestigd te Holten en kantoorhoudende aan het adres Golstraat 26 te (7411 BP) Deventer;
30. de besloten vennootschap **Q.A.S. QUALITY AIR SERVICES B.V.**, statutair gevestigd te Amsterdam en kantoorhoudende aan het adres Egelantiersstraat 130 te (1015 PR) Amsterdam;
31. de besloten vennootschap **ALL FOR NATURE B.V.**, statutair gevestigd te Woerden en kantoorhoudende aan het adres Oudelandseweg 2 te (3443 AA) Woerden;
32. de besloten vennootschap **KAZINGA TOURS NL B.V.**, statutair gevestigd te Beverwijk en kantoorhoudende aan het adres Herman Heijermanslaan 75 te (1948 DK) Beverwijk;
33. de besloten vennootschap **ATMA ASIA TRAVEL B.V.**, statutair gevestigd te Groningen en kantoorhoudende aan het adres Lepelaar 44 te (9728 XD) Groningen;
34. de besloten vennootschap **MATOKE TOURS B.V.**, statutair gevestigd te 's-Hertogenbosch en kantoorhoudende aan het adres Julianaplein 17 te (5211 BA) 's-Hertogenbosch;

35. de besloten vennootschap **ITG HOLDING B.V.**, statutair gevestigd te 's-Hertogenbosch en kantoorhoudende aan het adres Hambakenwetering 8A te (5231 DC) 's-Hertogenbosch;
36. de besloten vennootschap **EDGEPLORE B.V.**, statutair gevestigd te Tilburg en kantoorhoudende aan het adres Lange Wagenstraat 1 te (5126 BA) Gilze;
37. de besloten vennootschap **SMARAGD REIZEN B.V.**, statutair gevestigd te Enkhuizen en kantoorhoudende aan het adres Molenweg 3A te (1601 SR) Enkhuizen;
38. de vennootschap onder firma **MIMPI REIZEN V.O.F.**, kantoorhoudende aan het adres Bos en Lommerplantsoen 43-C te (1055 AA) Amsterdam;
39. de vennootschap onder firma **SAFFRAAN REIZEN V.O.F.**, kantoorhoudende aan het adres Schansweg 3 te (6585 XZ) Mook;
40. de vennootschap onder firma **EMVEE TRAVEL SERVICE V.O.F.**, kantoorhoudende aan het adres Rijnlaan 34 te (3522 BN) Utrecht;
41. de vennootschap onder firma **SABLE TOURS V.O.F.**, kantoorhoudende aan het adres Slangenburgerweg 202 te (3328 DV) Dordrecht;
42. Monique Johanna Maria Satink, h.o.d.n. **ASIAN WAY OF LIFE**, wonende op het adres Prins Mauritsstraat 28 te (8019 XT) Zwolle;
43. Bart Siebelink h.o.d.n. **MENTOR NATUURFOTOGRAFIE**, wonende op het adres Trompenbergerweg 32 (1217 BG) Hilversum;
44. Erica Marijke Dankmeijer, h.o.d.n. **REISBUREAU ACIRE, DELTA HOLIDAYS EN GAYAWAY**, wonende op het adres Meindert Hobbemahage 29 te (3437 KJ) Nieuwegein;
45. Marjolijn Dorette Pronk, h.o.d.n. **EXPLORE TANZANIA**, wonende op het adres Soerenseweg 59 te (7314 JE) Apeldoorn;
46. Mirjam Yvette Zohlandt – Bruinvelds, h.o.d.n. **AFRICA FEELING**, wonende op het adres Knuppelweg 48 te (3823 GJ) Amersfoort;
47. Christel Wilhelmina Henrica Maria Bockting, h.o.d.n. **ATUU TRAVEL**, wonende op het adres Moerdijkse Postbaan 31 te (4838 GL) Breda;
48. Heintje Wilhelmina Johanna Vos, h.o.d.n. **PUUR KROATIË**, wonende op het adres Hertog Reinaldlaan 22 te (4001 RC) Tiel;
49. Theresia Johanna Hubertina Cillekens, h.o.d.n. **MILORHO TRAVEL**, wonende op het adres Dries 58 te (6006 HT) Weert;
50. Helminus Riezebos, h.o.d.n. **TRAVEL NEPAL**, wonende op het adres Gerbrand Bakkerstraat 17-A te (9713 HA) Groningen;
51. Janet Marion Heleen de Jonge, h.o.d.n. **YOUNG TRAVEL COMPANY**, wonende op het adres Parklaan 26 te (2132 BN) Hoofddorp;
52. Jansje Marjolein van der Herberg, h.o.d.n. **COCREATION TRAVEL**, wonende op het adres Maraboestraat 2 te (1171 SX) Badhoevedorp;
53. Ingrid Jolande Gorter-Bode, h.o.d.n. **GOAFRIKA.NL**, wonende op het adres Maarse & Kroon Hof 51 te (1431 PC) Aalsmeer;
54. Hendrik Swama, h.o.d.n. **YAXA REIZEN**, wonende op het adres Koppelweg 1 te (9367 TK) De Wilp.

die voor deze zaak woonplaats kiezen te Nijmegen aan de Van Schaeck Mathonsingel 4 (Postbus 55, 6500 AB) ten kantore van Dirkzwager N.V en van wie mrs. P.M.F. Boerrigter, J.W.M. Hagelaars en R.L. Fabritius als advocaten worden gesteld en als zodanig zullen optreden,

heb ik,

met verloop van de voorzieningenrechter van de rechtbank Den Haag,

GEDAGVAARD IN KORT GEDING:

DE STAAT DER NEDERLANDEN (Ministerie van Buitenlandse Zaken), waarvan de zetel is te 's-Gravenhage, ex art. 48 Rv dit exploit doende aan het parket van de procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden aan de Korte Voorhout 8, 2511 EC 's-Gravenhage en aldaar mijn exploit doende en afschrift dezes laten de aan:

OM:

Op dinsdag 16 november 2021 (tweeduizend eenentwintig) om 11.00 uur, in persoon of vertegenwoordigd door een advocaat te verschijnen ter openbare terechtzitting van de voorzieningenrechter van de Rechtbank Den Haag, locatie Den Haag, rechtsprekend in kort geding, die alsdan en aldaar gehouden zal worden in het Paleis van Justitie aan de Prins Clauslaan 60, te Den Haag.

De gedaagde partij wordt verzocht uiterlijk 48 uur voor de zitting (rekening houdend met uitsluitend werkdagen) zowel per post als via een met Zivver beveiligde e-mail (akg.rb.den.haag@rechtspraak.nl) een conclusie van antwoord/schriftelijke reactie op de dagvaarding toe te zenden. Partijen hebben in eerste termijn een spreektijd van twintig minuten. Het kort geding zal in beginsel worden behandeld door mr. H.J. Vetter. Het kan zijn dat de zaak nog aan een andere rechter wordt toegedeeld. De uiteindelijke toedeling vindt namelijk vlak voor de zitting plaats. Als een andere rechter de zaak op zitting zal behandelen dan krijgen partijen uiterlijk twee werkdagen voor de zitting daarvan bericht;

MET DE AANZEGGING DAT:

- indien gedaagde niet in persoon en evenmin vertegenwoordigd door een advocaat op de terechtzitting verschijnt en de voorgeschreven termijnen en formaliteiten in acht zijn genomen, de rechter verstek tegen gedaagde zal verlenen en de hierna omschreven vordering zal toewijzen, tenzij deze hem onrechtmatig of ongegrond voorkomt;
- bij verschijning in het geding van gedaagde een griffierecht zal worden geheven, te voldoen binnen vier weken te rekenen vanaf het tijdstip van verschijning;
- de hoogte van de griffierechten is vermeld in de meest recente bijlage behorend bij de Wet griffierechten burgerlijke zaken, die onder meer is te vinden op de website: www.kbvg.nl/griffierechtentabel;
- van een persoon die onvermogend is, een bij of krachtens de wet vastgesteld griffierecht voor onvermogenden wordt geheven, indien hij op het tijdstip waarop het griffierecht wordt geheven heeft overgelegd:
 - 1^e een afschrift van het besluit tot toevoeging, bedoeld in artikel 29 van de Wet op de rechtsbijstand, of indien dit niet mogelijk is ten gevolge van omstandigheden die redelijkerwijs niet aan hem zijn toe te rekenen, een afschrift van de aanvraag, bedoeld in artikel 24, tweede lid, van de Wet op de rechtsbijstand, dan wel
 - 2^e een verklaring van het bestuur van de raad voor rechtsbijstand, bedoeld in artikel 7, derde lid, onderdeel e, van de Wet op de rechtsbijstand waaruit blijkt dat zijn inkomen niet meer bedraagt dan de inkomens bedoeld in de algemene maatregel van bestuur krachtens artikel 35, tweede lid, van die wet;

TENEINDE:

alsdan tegen zich te horen eisen en concluderen op de volgende gronden:

1. Inleiding

- 1.1 De coronacrisis die ons land sinds maart 2020 in zijn greep houdt, heeft een aanzienlijke impact (gehad) op het aantal reisbewegingen van- en naar Nederland. Vanwege het risico op verspreiding van het coronavirus, wat zou resulteren in hogere ziekenhuis- of zelfs IC-opnames, werden Nederlanders vanaf het begin van de coronacrisis geacht zoveel mogelijk thuis te blijven. Op vakantie gaan werd afgeraden door de Staat (het Ministerie van Buitenlandse zaken) (hierna: “**BUZA**”).
- 1.2 Inmiddels ziet de wereld er (gelukkig) weer heel anders uit. Naar schatting heeft nu 87,5% van alle 18-plussers in Nederland een eerste vaccinatie ontvangen en is 84,1% volledig

gevaccineerd.¹ Ook in veel andere landen, zowel binnen als buiten de EU, neemt het aantal gevaccineerden toe. Die ontwikkeling is echter niet terug te zien in de reisadviezen. Op de voorlichtingswebsite van de Staat, kleuren de meeste landen buiten de EU nog altijd oranje, zonder dat daar een objectieve grondslag voor bestaat.

- 1.3 De eisers in dit geding (hierna: “**de Reisorganisaties**”) achten de afgegeven reisadviezen door BUZA onjuist en inconsistent. Bovendien wordt volgens de Reisorganisaties in de reisadviezen bij het duiden van de risico’s die reizigers lopen ten onrechte niet erop gewezen dat de risico’s voor gevaccineerde reizigers in feite heel klein zijn. Door deze inconsistente en onjuiste reisadviezen, worden er (onnodig) nog altijd minder reizen geboekt, waardoor de Reisorganisaties veel schade lijden. Dat is extra pijnlijk omdat de steunmaatregelen sinds 1 oktober 2021 zijn afgelopen, waardoor de Reisorganisaties sinds die datum op geen enkele wijze meer worden gesteund door BUZA (of via de Staat anderszins). En dat terwijl de informatievoorziening van BUZA en de afgegeven reisadviezen nog altijd wél grote impact hebben op de Reisorganisaties.
- 1.4 De Reisorganisaties stellen zich op het standpunt dat de Staat onrechtmatig jegens hen handelt door de wijze waarop BUZA op dit moment met de reisadviezen omgaat en de Nederlandse burgers onjuist informeert over de risico’s die reizen (buiten de EU) met zich brengen. Zij willen (en vorderen) dat de Staat de informatievoorziening aan burgers zo spoedig mogelijk verbetert en hebben zich daarom voor deze procedure verenigd. Met onderhavig kort geding beogen de Reisorganisaties BUZA te dwingen om consistente en objectief te verantwoorden reisadviezen te geven en Nederlandse burgers juist en volledig te informeren over de risico’s die zij (in verband met het coronavirus) al dan niet lopen als zij op reis gaan. Hierbij dient bij advisering over risico’s aandacht te zijn voor het feit dat voor gevaccineerde Nederlandse burgers de risico’s laag zijn. Het hanteren een eenzelfde reisadvies voor gevaccineerde als ongevaccineerde burgers is misleidend althans onvolledig en onjuist.

2. Feiten en omstandigheden

Aanloop

- 2.1 De Reisorganisaties betreft een groep van **54** kleine- en middelgrote reisorganisaties. Zij bevinden zich reeds vanaf maart 2020 in een situatie waarin zij te maken hebben met een ongekende terugloop van reizigers en boekingen door sinds die tijd geldende reisadviezen. Dát die oranje reisadviezen *destijds* zijn ingevoerd, is begrijpelijk. De Reisorganisaties hebben daartegen ook geen bezwaar gemaakt. Dat bij de huidige hoge vaccinatie en beschermingsgraad *nog steeds* oranje reisadviezen worden afgegeven voor zo veel landen

¹ <https://www.rivm.nl/covid-19-vaccinatie/cijfers-vaccinatieprogramma>, geraadpleegd op 4 november 2021.

buiten de EU, óók voor gevaccineerde reizigers, vinden de reisorganisaties echter niet uit te leggen en is jegens hen onrechtmatig. Te meer nu de oranje reisadviezen zijn bedoeld als een zéér serieuze en zware waarschuwing aan burgers.

- 2.2 De Staat zou volgens de Reisorganisaties landen die nu op oranje staan vanwege de coronasituatie op geel moeten zetten, in ieder geval voor gevaccineerde reizigers. Een geel reisadvies betekent: *“U kunt reizen naar het land of gebied van uw keuze. Maar let op: er zijn veiligheids- of gezondheidsrisico’s. Bereid uw reis goed voor.”*² Geel betekent dus niet dat reizigers nergens meer op hoeven te letten, maar neemt in elk geval wel de onterechte suggestie weg dat reizigers zichzelf in gevaar zouden brengen door buiten de EU te reizen omdat landen daar doorgaans als ‘hoogrisicogebied’ worden aangeduid.
- 2.3 De Reisorganisaties hebben er, mede gelet op berichtgeving vanuit BUZA, op vertrouwd dat de reisadviezen zouden worden aangepast zodra een groot deel van de bevolking gevaccineerd zou zijn. Toen begin september 2021 duidelijk werd dat de hoge vaccinatiegraad en het lage aantal besmettingen en ziekenhuisopnames aanleiding vormden om het grootste deel van de maatregelen op 25 september 2021 los te laten, verwachtten de reisorganisaties dat de reisadviezen ook (eindelijk) aangepast zouden worden. Wederom werd die verwachting gevoed door berichtgeving vanuit BUZA. Op 8 september 2021 verscheen in de Telegraaf een artikel getiteld *“Verre reizen komen dichterbij”*. In dit artikel werd door BUZA de toezegging gedaan dat meer duidelijkheid zou worden gegeven omtrent de wijze en termijn waarop het ontmoedigingsbeleid voor verre reizen zou eindigen. Dit artikel wordt als **productie 1** aangehecht.
- 2.4 Tot verbazing van de Reisorganisaties berichtte BUZA op 9 september 2021 aan de Algemene Nederlandse Vereniging van Reisondernemingen (ANVR) dat BUZA pas in het late najaar zou komen tot een andere beoordeling van reisadviezen van landen buiten de EU. Het betreffende artikel waarin deze informatie is beschreven wordt als **productie 2** aangehecht.
- 2.5 De Reisorganisaties vinden het onaanvaardbaar dat de Staat, bij de huidige stand van zaken, vooralsnog blijft weigeren de reisadviezen aan te passen, terwijl per 1 oktober 2021 wél de steunmaatregelen zijn gestopt. Te meer nu burgers aantoonbaar afgaan op deze reisadviezen. Het is dus van belang dat de Staat bij het opstellen van de reisadviezen zéér zorgvuldig te werk gaat en dat doet de Staat op dit moment niet. De reisadviezen van de Staat zijn aantoonbaar inconsistent en onjuist. Bovendien menen de Reisorganisaties dat de overheid burgers onjuist informeert over de risico’s die zij lopen wanneer zij op reis gaan, door in de reisadviezen géén onderscheid te maken tussen gevaccineerde en niet-gevaccineerde reizigers, terwijl de risico’s voor die groepen substantieel anders zijn.

² <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/wat-betekenen-de-kleurcodes-bij-reisadviezen>.

- 2.6 De Reisorganisaties hebben in een persbericht van 10 september 2021 hun ongenoegen geuit omtrent het beleid van BUZA. Dit persbericht wordt als **productie 3** aangehecht. Namens de Reisorganisaties is vervolgens een brief verzonden aan BUZA op 15 september 2021 waarin zij BUZA sommeerden om de reisadviezen aan te passen naar geel of groen voor landen die nu als gevolg van de coronasituatie een geel, oranje of rood reisadvies hebben gekregen (al dan niet uitsluitend voor gevaccineerde reizigers). Deze brief wordt als **productie 4** aangehecht.
- 2.7 Op 24 september 2021 hebben de Reisorganisaties een reactie ontvangen van BUZA waarin zij de wijze van vaststelling van reisadviezen beschrijft. Deze brief wordt als **productie 5** aan de dagvaarding gehecht. De Staat heeft in deze brief beschreven dat hij zijn beleid zoveel mogelijk in lijn wil brengen met het Europees beleid. Daarnaast heeft hij erop gewezen dat er naast COVID-19 ook andere redenen bestaan voor de afgifte van een oranje of rood reisadvies. BUZA heeft aangegeven zich in te spannen om reisadviezen actueler, accurater en informatiever te krijgen, maar heeft in de brief niet aangegeven op welk moment en welke wijze de Staat dit zal gaan doen.
- 2.8 Hoewel op 25 september 2021 een groot deel van de coronamaatregelen is losgelaten, zijn de reisadviezen die datum niet versoepeld. De coronasteun aan de reisbranche is wel per 1 oktober 2021 stopgezet. De Reisorganisaties hebben zich daarom genoodzaakt gezien via deze kort geding procedure de Staat te bewegen de reisadviezen te actualiseren (voor gevaccineerde reizigers) en burgers *op een juiste wijze* te informeren over de gezondheidsrisico's die zij al dan niet lopen als zij op reis gaan.
- 2.9 Op 6 oktober 2021 hebben de Reisorganisaties een datum aangevraagd voor het kort geding. De Reisorganisaties hebben op die datum ook de conceptdagvaarding met de advocaten van BUZA gedeeld.
- 2.10 Op 14 oktober 2021 hebben de advocaten van BUZA telefonisch laten weten dat BUZA graag een informeren gesprek zou voeren met de Reisorganisaties en (vertegenwoordigers van) de ANVR. De Reisorganisaties hebben dit aanbod geaccepteerd. Het informerende gesprek heeft plaatsgevonden op 19 oktober 2021 op het ministerie. Aan de Reisorganisaties werd medegedeeld dat BUZA toewerkt naar een beleidswijziging die inhoudt dat de reisadviezen weer worden afgeschaald. In dit nieuwe beleid zou de coronasituatie géén reden meer zijn om een oranje of rood reisadvies te geven op twee uitzonderingen na, namelijk (i) indien er in een bepaald land een nieuwe zorgwekkende virusvariant zou circuleren of (ii) indien er in een land sprake is van een combinatie van én een hoge besmettingsgraad én grote druk op de zorg. Uitsluitend een groot aantal besmettingen, (de dreiging van) coronamaatregelen in een land of inreisbeperkingen zouden géén reden meer zijn om een oranje reisadvies af te geven.

Dergelijke maatregelen zouden uitsluitend nog worden genoemd in de tekst van de reisadviezen om de reiziger te informeren over de situatie in een land.

- 2.11 In het nieuwe beleid zou géén onderscheid worden gemaakt tussen gevaccineerde en niet-gevaccineerde reizigers. In de tekst van de reisadviezen zou wel worden toegelicht welke maatregelen (zoals quarantaineplicht) er gelden voor beide groepen reizigers, maar de reisadviezen zouden voor alle burgers gelijk zijn (namelijk dat reizen weer kan, géén oranje of rode reisadviezen vanwege COVID-19, met uitzondering van de hierboven genoemde twee situaties). BUZA gaf daarbij aan dat het de eigen verantwoordelijkheid van de reiziger zou zijn om te bepalen of hij of zij het verantwoord vindt om een reis naar het buitenland te maken.
- 2.12 Voorts liet BUZA weten dat dat het door de hoge vaccinatiegraad in Nederland niet langer reëel is om voor bijna de hele wereld een oranje reisadvies af te geven. Volgens BUZA zou het daarom vrijwel zeker zijn dat de voorgenomen beleidswijziging doorgang zou vinden. Volgens de planning zou er op 5 november 2021 een definitief besluit liggen, maar de Reisorganisaties werd verzekerd dat zij erop mochten vertrouwen dat dit inderdaad het nieuwe beleid zou worden. Mocht dat onverhoopt toch niet het geval zijn, dan zouden de Reisorganisaties daarover geïnformeerd worden.
- 2.13 Het voorgenomen besluit van BUZA sluit aan bij de wens van de Reisorganisaties, namelijk dat BUZA reizigers juist informeert over de risico's die zij lopen wanneer zij op reis gaan en niet onnodig (en zonder objectieve grondslag) negatieve reisadviezen verstrekt. De Reisorganisaties gaven daarom aan dat zij bereid zouden zijn deze kort geding procedure in te trekken wanneer 5 november 2021 het voorgenomen beleid inderdaad zou worden aangenomen en uitgevoerd.
- 2.14 Omdat het vrijwel zeker was – zo werd de Reisorganisaties steeds verzekerd – dat op 5 november 2021 een beleidswijziging zou plaatsvinden, spraken partijen af dat de Reisorganisaties de definitieve kort geding dagvaarding niet op 1 november 2021, maar op 8 november 2021 zouden indienen. Zo kon de definitieve besluitvorming op 5 november 2021 worden afgewacht en zouden de Reisorganisaties niet onnodig extra juridische kosten hoeven te maken voor het finaliseren van de dagvaarding. De verwachting was immers dat de procedure na 5 november 2021 zou kunnen worden ingetrokken.
- 2.15 Per e-mail van 3 november 2021 hebben de advocaten van BUZA echter laten weten dat op 5 november 2021 geen besluit over de reisadviezen zou worden genomen. De voorbereidingen op de besluitvorming zouden wel doorgaan, maar de besluitvorming pas later plaatsvinden. Wanneer de besluitvorming plaats zal vinden, is niet met de Reisorganisaties gedeeld.

- 2.16 De Reisorganisaties voelen zich door het (steeds) opnieuw uitstellen van een besluit over de reisadviezen in de steek gelaten. Steeds opnieuw krijgen zij, ofwel door berichtgeving in de media, ofwel door toezeggingen van BUZA zelf, de hoop dat de onhoudbare reisadviezen eindelijk gewijzigd gaan worden. En toch blijft een beleidswijziging keer op keer uit.
- 2.17 De Reisorganisaties weten na het gesprek van 19 oktober 2021 dat ook BUZA zélf vindt dat de reisadviezen aangepast moeten worden in dit stadium van de coronapandemie. Om voor de Reisorganisaties onverklaarbare redenen, wordt de besluitvorming hierover echter steeds uitgesteld. Waarom dat zo is, blijft gissen. Wellicht heeft het aanpassen van de reisadviezen onvoldoende prioriteit, of wil BUZA hier niet aan in verband met de beeldvorming nu de besmettingen in Nederland weer oplopen. Feit blijft echter dat de Reisorganisaties iedere dag dat de reisadviezen niet worden aangepast, schade lijden. Dat is zéér kwalijk, te meer nu er geen enkele reden is de reisadviezen in de huidige vorm te handhaven. Sterker nog, de reisadviezen zijn op dit moment inconsistent en niet passend, waardoor burgers verkeerd worden geïnformeerd over de risico's die zij lopen als zij op reis willen gaan.

Reisadviezen

- 2.18 BUZA geeft reisadviezen af om Nederlanders die naar het buitenland willen, te informeren over de veiligheidssituatie op een bestemming.³ Een reisadvies geeft aan of het verstandig is om ergens naartoe te reizen. Daarbij kan het gaan om gezondheidsrisico's, veiligheidsrisico's of andere risico's. Reisadviezen worden afgegeven door BUZA in de vorm van kleurcodes. De kleurcode beschrijft de situatie en de gevolgen die reizigers daaraan moeten verbinden.
- 2.19 Door BUZA worden vier kleuren gehanteerd. De kleurcodes hebben de volgende betekenis⁴:

Tabel 1 - Beschrijving kleurcodes vóór de coronacrisis

Kleurcode	Veiligheidsrisiconiveau
Groen	Geen bijzondere veiligheidsrisico's. In het land of gebied zijn de veiligheidsrisico's vergelijkbaar met wat u in Nederland gewend bent.
Geel	Let op, veiligheidsrisico's. Er zijn in dit land of gebied veiligheidsrisico's die afwijken van wat u in Nederland gewend bent.
Oranje	Alleen noodzakelijke reizen. Door ernstige veiligheidsrisico's in dit land of gebied kunnen voor reizigers gevaarlijke situaties ontstaan. Vakantie-reizen zijn niet noodzakelijk.
Rood	Niet reizen. Door zeer ernstige veiligheidsrisico's kan voor reizigers

³ <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/is-een-reisadvies-bindend>

⁴ Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Buitenlandse Zaken, d.d. 23 september 2020, referentie BZDOC-504293068.

	een levensbedreigende situatie ontstaan.
--	--

- 2.20 Voorafgaand aan de coronapandemie werden oranje en rode reisadviezen slechts bij hoge uitzondering afgegeven. Code rood werd enkel afgegeven wanneer voor reizigers een levensbedreigende situatie kon ontstaan, en code oranje was voorbehouden voor landen waarbij sprake was van ‘ernstige veiligheidsrisico’s’, zoals bijvoorbeeld terrorismedreiging en natuurgeweld. Vanaf de start van de coronacrisis kregen de kleurcodes een toelichting die meer werd toegespitst op de coronacrisis⁵:

Tabel 2 - Beschrijving kleurcodes gedurende de coronacrisis

Kleurcode	Veiligheidsrisiconiveau
Groen	U kunt reizen. De lokale overheid treft geen maatregelen waar reizigers rekening mee moeten houden, ook al is er sprake van één of meerdere besmettingen.
Geel	U kunt reizen – ook voor vakantie –, maar houd rekening met beperkende maatregelen. De lokale overheid heeft beperkende maatregelen in het openbare leven genomen waarmee reizigers in aanraking kunnen komen
Oranje	Reis alleen als dat noodzakelijk is. Vakantiereizen en andere reizen die niet noodzakelijk zijn, worden afgeraden. De lokale overheid neemt maatregelen die het openbare leven aantasten en legt reisrestricties op, zoals gecontroleerde in- en uitreis van het gebied of verdergaande beperkingen, zoals grenssluiting.
Rood	Niet reizen. De lokale overheid heeft ter plaatse verregaande maatregelen genomen zoals totale afsluiting van gebieden

- 2.21 De kleurcodes en de daaraan gekoppelde reisadviezen (u kunt reizen; u kunt reizen maar houdt rekening met risico’s; reis alleen als het noodzakelijk is; niet reizen) bleven echter onveranderd. En met name de kleurcodes blijken voor reizigers relevant te zijn, zo concludeerde de Algemene Rekenkamer al vóór de uitbraak van de coronapandemie in haar rapport bij het jaarverslag 2019 (**productie 6**). De Algemene Rekenkamer schreef daarin (p. 28 en 30):

“De reisadviezen hebben een grote bekendheid. Ze worden gemiddeld 210.000 keer per maand bekeken. [...] Naast reizigers gebruiken ook verzekeringsmaatschappijen en reisorganisaties de reisadviezen. [...] Uit ons onderzoek naar de bekendheid met en het gebruik van de reisadviezen blijkt echter dat voor reisorganisaties en reizigers de kleur van

⁵ Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Buitenlandse Zaken, d.d. 23 september 2020, referentie BZDOC-504293068.

het reisadvies leidend is. Reizigers kijken vaak als eerste naar de kleur van het land. Het is daarom belangrijk dat de tekst en kleur goed bij elkaar aansluiten. Bij bepaalde kleuren is het niet ondenkbaar dat de reiziger niet meer verder leest.”

- 2.22 Gedurende de coronapandemie, waarin verspreiding van het virus tussen verschillende landen moest worden tegengegaan, kregen de afgegeven reisadviezen door BUZA een (nog) belangrijkere betekenis voor reizigers en Reisorganisaties. Dit is alleen al af te leiden uit gepubliceerde gegevens van BUZA waaruit blijkt dat de website met de reisadviezen van BUZA gedurende de eerste 8 maanden van 2020 71 miljoen keer werd geraadpleegd, waar de website in 2019 3,25 miljoen keer werd geraadpleegd.⁶
- 2.23 Volgens de website van BUZA wordt een reisadvies op de volgende wijze afgegeven. De Nederlandse ambassade en consulaten monitoren de situatie. Ook het RIVM verschaft informatie omtrent de besmettingen. Deze informatie wordt gecontroleerd door BUZA, die zo nodig het reisadvies aanpast. De criteria waaraan wordt getoetst zijn echter volstrekt onduidelijk waardoor reisadviezen soms zelfs willekeurig lijken te worden afgegeven.
- 2.24 Een reisadvies is niet bindend, evenwel worden reisadviezen door reizigers veelal wel opgevolgd. Zoals BUZA in de brief van 24 september 2021 (productie 5) schrijft, acht BUZA het niet opvolgen van een reisadvies onverstandig en kan dit gevolgen hebben voor de verzekeraar. Een gele of oranje kleurcode is voor reizigers meestal dan ook een beletsel om een (vakantie)reis te boeken.

Beleid van de EU

- 2.25 EU-landen hebben afgesproken een gecoördineerde aanpak te voeren met betrekking tot de beperking van het vrije verkeer binnen de Europese Economische Ruimte (EER) als gevolg van de coronacrisis. Daarbij gaat het om de volgende gebieden⁷:
- Een landkaart met gemeenschappelijke kleurcodes (groen, oranje, rood, donkerrood en grijs);
 - Gemeenschappelijke criteria voor de reisadviezen en -beperkingen die zij geven;
 - Meer duidelijkheid over de maatregelen die gelden voor reizigers uit risicogebieden (testen en zelfquarantaine);
 - Heldere en tijdige informatie voor de bevolking.

⁶ Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Buitenlandse Zaken, d.d. 23 september 2020, referentie BZDOC-504293068.

⁷ https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/travel-during-coronavirus-pandemic/common-approach-travel-measures-eu_nl

- 2.26 Sinds juli 2021 is tevens gemeenschappelijk EU beleid dat er binnen de EU slechts groene of gele kleurcodes worden afgegeven. Voor reizen naar landen buiten de EER zijn geen afspraken gemaakt in Europees verband.
- 2.27 Met betrekking tot het EU beleid verwijst BUZA in de brief van 24 september 2021 (**productie 5**) naar de “veilige landen lijst”.⁸ Deze lijst betreft evenwel slechts het reizen van reizigers van buiten de EER naar de EER. De lijst heeft geen betrekking op het reizen vanuit EU-landen naar niet EU-landen. Hierover is tot op heden ook geen gemeenschappelijk beleid vastgesteld.
- 2.28 Door de EU worden geen kleurcodes afgegeven voor landen buiten de EU. De Staat is daarom, in tegenstelling tot wat hij in zijn brief stelt, niet gebonden aan gemeenschappelijk beleid vanuit de EU bij het opstellen van haar reisadviezen en handelt ook niet conform gemeenschappelijk beleid, aangezien dat niet bestaat waar het gaat om reisadviezen aan burgers. De hiervoor beschreven gemeenschappelijke criteria gaan alleen over reizen binnen de EU.
- 2.29 Dat er geen EU beleid is afgegeven blijkt eveneens uit het feit dat door Duitsland geen kleurcodes worden afgegeven, maar objectieve informatie wordt gegeven. In de Duitse reisadviezen worden de maatregelen opgesomd en wordt bij sommige landen een oordeel gegeven met betrekking tot de gevolgtrekking van de maatregelen.⁹ Slechts bij sommige landen wordt de toevoeging geplaatst dat er waarschuwingen bestaan tegen onnodige toeristenreizen naar het betreffende land. Dat is dan – waar het gaat om corona – rechtstreeks gebaseerd op advies van het Robert Koch Instituut, de Duitse equivalent van het RIVM, waarbij ook inzichtelijk is waarom vanwege corona reizen soms wordt afgeraden.
- 2.30 Voor landen waarbij geen sprake is van hoge besmettingscijfers, zoals bijvoorbeeld de Kaapverdische eilanden, en waar voor het overige ook niets aan de hand is, wordt door Duitsland niet afgeraden erheen te reizen,¹⁰ terwijl voor deze landen door BUZA vrijwel zonder uitzondering een oranje reisadvies geldt.
- 2.31 BUZA is gelet op het voorgaande niet gebonden aan enig EU beleid op dit vlak en kan de inhoud van de reisadviezen zelf bepalen. Zij doet dat ook zelf en heel anders dan andere EU landen. De Reisorganisaties wensen een meer objectief geformuleerd reisadvies, dan wel een

⁸ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/nederland-inreizen/eu-inreisverbod/uitzondering-veilige-landen>

⁹ [https://www.auswaertiges-amt-de.translate.google.de/ReiseUndSicherheit/aequatorialguineasicherheit/226768? x tr sl=de& x tr tl=nl& x tr hl=nl& x tr pto=nui,sc,elem](https://www.auswaertiges-amt.de.translate.google.de/ReiseUndSicherheit/aequatorialguineasicherheit/226768? x tr sl=de& x tr tl=nl& x tr hl=nl& x tr pto=nui,sc,elem)

¹⁰ <https://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/caboverde-node/caboverdesicherheit/208824>.

reisadvies waarin in elk geval onderscheid wordt gemaakt tussen gevaccineerde en niet-gevaccineerde reizigers. Indien de staat om haar moverende redenen liever niet heeft dat er gereisd wordt naar een bestemming, kan hij dit uiteraard communiceren bij een reisadvies. Echter is het misleidend om dit te “verpakken” in de vorm van een waarschuwing aan burgers voor een vermeend “zeer hoog” risico terwijl dat risico in werkelijkheid niet (in die mate) bestaat voor gevaccineerde burgers.

Inconsistenties in de reisadviezen door BUZA

- 2.32 De Reisorganisaties achten het onduidelijk waar BUZA de diverse reisadviezen op baseert. De reisadviezen van BUZA lijken zelfs willekeurig te zijn afgegeven. Tussen de reisadviezen bestaan namelijk aanzienlijke inconsistenties.
- 2.33 Zoals reeds vermeld geeft BUZA, sinds juli 2021 slechts nog geel of groene kleurcodes af voor EU-landen. Vrijwel alle landen buiten de EU blijven langdurig hoog risico indicerende kleurcodes (oranje of rood) behouden, terwijl de coronacijfers (aantal besmettingen, percentage positieve tests en vaccinatiegraad) in deze landen regelmatig beter zijn dan in bepaalde EU-landen.
- 2.34 Het beleid lijkt daardoor niet gebaseerd te zijn op objectieve maatstaven, hoewel BUZA dat wel beoogt.¹¹ Voor de Reisorganisaties is het onduidelijk waarom (en onterecht dat) landen met een laag aantal coronabesmettingen toch een oranje of geel reisadvies krijgen toegekend terwijl er – gelet op het feit dat EU landen met slechtere cijfers gunstigere adviezen worden afgegeven – kennelijk geen daarmee corresponderend risico bestaat.
- 2.35 Minister de Jonge lichtte in zijn persconferentie van 11 mei 2021 toe:

“En een mooie zomer kan het zomaar worden. En de vraag die heel veel mensen bezig houdt is: hoe zit het dan met de zomervakantie? Waar kunnen we naartoe? Tot nu toe is het advies om alleen naar het buitenland te gaan als dat dringend noodzakelijk is. Een algemeen advies dus. Vanaf komende zaterdag - 15 mei - verandert dat: we kijken dan per land of gebied wat de situatie is en of je daar veilig naartoe kunt, zoals we dat vorige zomer ook deden. En we zijn daar voorzichtig optimistisch over. In heel Europa stijgt het aantal gevaccineerden en daalt het aantal besmettingen. En dat betekent dat steeds meer landen een veilige vakantiebestemming kunnen worden. Je kunt vanaf 15 mei op de website [wijsopreis.nl](https://www.wijsopreis.nl) of op de reisapp van het ministerie van Buitenlandse Zaken zien hoe het er per land voorstaat. En die site en die app werken met kleurcodes. Staat een land op geel, dan kun je daar in principe naartoe op vakantie. Maar je moet wel opletten, want corona is daar

¹¹ Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Buitenlandse Zaken, d.d. 23 september 2020, referentie BZDOC-504293068.

niet wég. Je hebt te maken met de regels van dat land, waar je je gewoon aan moet houden. Bijvoorbeeld dat je een mondkapje moet dragen of afstand moet houden. En daar gaan die landen zelf over. Het kan ook zijn dat je een negatieve testuitslag moet laten zien. Ook daar gaan landen zelf over. En natuurlijk moet je niet op reis gaan als je klachten hebt of als je weet dat je besmet bent. En, hou er ook rekening mee dat andere landen Nederland als een hoogrisicoland kunnen zien, omdat we hier nog zoveel besmettingen hebben. En dat je dan mogelijk alleen welkom bent als je bij aankomst eerst in quarantaine gaat. En het kan zijn dat je niet via een bepaald land mag reizen naar je uiteindelijke bestemming. Lees dus ook goed de reisadviezen en de inreisbeperkingen van de landen waar je doorheen wilt reizen. Dat geldt voor de gele landen. Staat een land op oranje, dan kun je er alleen naartoe voor noodzakelijke reizen. En een vakantie is dat natuurlijk niet. Oranje betekent dat het risico op besmetting met het coronavirus in dat land hoog is.”¹²

- 2.36 Na bestudering van de besmettingscijfers en vaccinatiegraad van verschillende landen blijkt het beleid van BUZA inconsistent en blijkt dat de Staat niet handelt zoals door de minister aan de Nederlanders is voorgehouden. Dit blijkt onder meer uit de voorbeelden uit de brief van de Reisorganisaties aan BUZA verstuurd op 15 september 2021 (productie 4), alsmede uit de navolgende voorbeelden.
- 2.37 De onderstaande tabel geeft een voorbeeld van een strenger reisadvies voor een land buiten de EU. Litouwen heeft aanzienlijk meer besmettingen, een lagere vaccinatiegraad en een hoger percentage positieve tests, maar krijgt een minder strenge kleurcode van BUZA dan de Maldiven:

¹² <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/documenten/mediateksten/2021/05/11/letterlijke-tekst-persconferentie-minister-president-rutte-en-minister-de-jonge-11-mei-2021>

Tabel 3 – Voorbeeld 1

Land	Aantal besmettingen per 100.000 inwoners (over 14 dagen)¹³	Vaccinaties per 100 inwoners¹⁴	Percentage positieve tests¹⁵	Aantal uitgevoerde testen per 1.000 inwoners (over 7 dagen)¹⁶	Kleurcode door BUZA
Litouwen	1.320	64,25	6,9%	8,19	Geel
Maldiven	254	65,74	5,4%	5,62	Oranje

2.38 Uit onderstaande tabel blijkt dat hoewel Zuid-Korea een lager besmettingsaantal en een hogere vaccinatiegraad heeft, zij toch een strenger reisadvies houden dan Italië:

Tabel 4 - Voorbeeld 2

Land	Aantal besmettingen per 100.000 inwoners (over 14 dagen)	Vaccinaties per 100 inwoners	Percentage positieve tests	Aantal uitgevoerde testen per 1.000 inwoners (over 7 dagen)	Kleurcode door BUZA¹⁷
Italië	59	71,69	1%	7,58	Groen
Zuid-Korea	39	75,96	4,1%	0,82	Geel

2.39 Uit onderstaande tabel vloeit voort dat ook voor Turkije een te streng advies is afgegeven, als je de corona- en vaccinatiecijfers van Turkije vergelijkt met de corona- en vaccinatiecijfers van Slovenië:

¹³ Op basis van cijfers van het ECDC geraadpleegd op 3 november 2021.

¹⁴ Op basis van cijfers gepubliceerd op <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>, geraadpleegd op 4 november 2021.

¹⁵ Op basis van cijfers gepubliceerd op <https://ourworldindata.org/covid-19-positive-rate-bar> geraadpleegd op 4 november 2021.

¹⁶ Op basis van cijfers gepubliceerd op <https://ourworldindata.org/coronavirus-testing#how-many-tests-are-performed-each-day> geraadpleegd op 4 november 2021.

¹⁷ Op basis van reisadviezen van <https://nederlandwereldwijd.nl/reizen/reisadviezen> geraadpleegd op 4 november 2021.

Tabel 3 - Voorbeeld 3

Land	Aantal besmettingen per 100.000 inwoners (over 14 dagen)	Vaccinaties per 100 inwoners	Percentage positieve tests	Aantal uitgevoerde testen per 1.000 inwoners (over 7 dagen)	Kleurcode door BUZA
Slovenië	905	53,91	19,4%	2,93	Geel
Turkije	494	57,53	8,3%	4,13	Oranje

2.40 Ook tussen de landen in de volgende tabel zit een aanzienlijk verschil in het aantal besmettingen. De vaccinatiegraad is evenwel vrijwel gelijk. Ook hier krijgt Albanië, als niet EU-land een strenger reisadvies:

Tabel 4 - Voorbeeld 4

Land	Aantal besmettingen per 100.000 inwoners (over 14 dagen)	Vaccinaties per 100 inwoners	Percentage positieve tests	Aantal uitgevoerde testen per 1.000 inwoners (over 7 dagen)	Kleurcode door BUZA
Roemenië	1.060	30,38	11,1%	3,24	Geel
Albanië	236	31,04	3,10%	3,43	Oranje

2.41 Uit bovenstaande voorbeelden volgt telkens dat ondanks vrijwel gelijke (of zelfs gunstigere) corona- en vaccinatiecijfers, een strenger reisadvies wordt gegeven voor verschillende landen buiten de EU. Veel landen buiten de EU krijgen onterecht (althans niet gebaseerd op objectieve cijfers) een gele of oranje kleurcode. Van strenge inreisbeperkingen (of andere veiligheidsrisico's) waardoor deze landen een strengere kleurcode krijgen toegewezen, is ten tijde van het raadplegen van de reisadviezen geen sprake.

2.42 De tekstuele toelichting die BUZA geeft in de reisadviezen, maken niet duidelijk waarom er een verschil bestaat tussen landen die code geel toebedeeld krijgen en landen die code oranje krijgen. Sterker nog, zelfs landen die volgens BUZA beiden een hoogrisicogebied zijn, krijgen soms andere kleurcodes toebedeeld. Zo schrijft BUZA in het reisadvies van Litouwen:

“De kleurcode van Litouwen is geel. Het land is door het coronavirus een hoogrisicoland. Lees wat dit voor u betekent. Let op: bij terugkeer vanuit Litouwen naar Nederland moet u een coronabewijs (EU Digitaal Corona Certificaat – DCC) laten zien.” [onderstreping toegevoegd]

Voor Kaapverdië schrijft BUZA:

“De kleurcode van Kaapverdië is oranje, want Kaapverdië is door het coronavirus een hoogrisicogebied. Er gelden nog beperkende maatregelen voor het hele land zoals sociale afstand houden van tenminste 2 meter en zich houden aan de hygiënemaatregelen.”
[onderstreping toegevoegd]

- 2.43 Op basis van deze toelichtingen is het volstrekt ondoorzichtig waarom voor Litouwen, waar kennelijk zelfs nog een formele noodsituatie geldt, code geel geldt en voor Kaapverdië, waar de coronasituatie al heel lang stabiel is, code oranje. Deze reisadviezen sluiten ook niet aan bij bijvoorbeeld de Duitse reisadviezen, waar Litouwen (en Nederland) als ‘hoogrisicogebied’ worden aangemerkt en Kaapverdië niet.¹⁸

- 2.44 In een brief aan de voorzitter van de Tweede kamer der Staten-Generaal van 23 september 2020 heeft minister Blok een afwegingskader totstandkoming en aanpassing reisadviezen gegeven.¹⁹ Daarin staat het volgende met betrekking tot de kwaliteitseisen van reisadviezen:

“Een belangrijk uitgangspunt is dat reisadviezen actueel, onafhankelijk en objectief moeten zijn. [...] De adviezen komen tot stand op basis van de meest actuele informatie, waarbij het advies zo snel mogelijk wordt aangepast aan de actuele situatie, zonder dat dit ten koste gaat van de zorgvuldigheid.”

- 2.45 Ook de Algemene Rekenkamer heeft al in 2019 in haar rapport bij het jaarverslag van BUZA het belang van betrouwbare en actuele reisadviezen onderstreept. De Algemene Rekenkamer schreef daarin onder meer (productie 6):

“De risicoclassificatie van het reisadvies moet passen bij de tekst in het reisadvies. [...] Het is voor de kwaliteit van de reisadviezen van belang dat de minister consistent is in zijn werkwijze en in de teksten van de gepubliceerde reisadviezen. In een eerdere reactie heeft het ministerie aangegeven dat het onwaarschijnlijk is dat reizigers reisadviezen van verschillende landen gaan lezen en vergelijken. Wij bevelen de minister aan te zorgen voor een uniforme werkwijze voor alle reisadviezen, zodat er vergelijkbare informatie komt te staan in vergelijkbare reisadviezen.”

¹⁸ https://www.rki.de/DE/Content/InfAZ/N/Neuartiges_Coronavirus/Risikogebiete_neu.html.

¹⁹ Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal van de minister van Buitenlandse Zaken, d.d. 23 september 2020, referentie BZDOC-504293068.

- 2.46 Uit de eerder genoemde voorbeelden blijkt dat de reisadviezen niet naar objectieve maatstaven zijn bepaald, terwijl dit door BUZA als expliciete kwaliteitseis is benoemd. De Staat komt de (eigen) eis dat de adviezen zorgvuldig en actueel moeten zijn dus niet na.
- 2.47 Een aantal van de landen met een onterecht oranje kleurcode is bovendien bij uitstek een populair vakantieland voor Nederlanders. De Reisorganisaties lijden voor elke dag dat deze landen een onjuiste kleurcode hebben meer schade, wat ernstige gevolgen kan hebben voor de Reisorganisaties en binnen afzienbare tijd tot faillissementen kan leiden.
- 2.48 Het heeft er alle schijn van dat de reisadviezen helemaal niet op basis van onafhankelijke – geobjectiverde – gegevens over de situatie in verschillende landen zijn gebaseerd, maar op de wens van BUZA om reizen buiten de EU aan banden te leggen.

Verschil gevaccineerde en niet-gevaccineerde reizigers

- 2.49 Aan het begin van de coronapandemie werd betoogd dat reizen vanaf het moment dat het grootste deel van de bevolking gevaccineerd zou zijn weer mogelijk was. Mogelijk zou een vaccinatiebewijs hierbij een rol gaan spelen. Ook begin 2021 werden er wederom verwachtingen geschapen met betrekking tot het gunstige effect van de vaccinaties op de reisadviezen.²⁰
- 2.50 Naar schatting heeft inmiddels 87,5% van de Nederlandse 18-plussers een eerste vaccinatie ontvangen en is 84,1% volledig gevaccineerd.²¹
- 2.51 Voor gevaccineerde reizigers is het risico om ernstig ziek te worden van een coronabesmetting heel klein. Het RIVM heeft geconcludeerd dat de kans om als volledig gevaccineerd persoon met het coronavirus in het ziekenhuis te worden opgenomen 20 keer lager is dan voor een niet-gevaccineerde, terwijl de kans op ziekenhuisopname sowieso al klein is voor de meeste mensen.²² Voor opname op de IC is de kans 33 keer zo klein. Het is dan ook misleidend om vol te houden dat het voor reizigers die gevaccineerd zijn gevaarlijk zou zijn om landen met een (vanwege corona) oranje of rood reisadvies te bezoeken. Dit geldt ook als in het land veel besmettingen zijn, zoals bijvoorbeeld ook in juli 2021 het geval was in Nederland. Gevaccineerden maakten nauwelijks onderdeel uit van de populatie die (ernstig) ziek werd.

²⁰ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/documenten/mediateksten/2021/05/11/letterlijke-tekst-persconferentie-minister-president-rutte-en-minister-de-jonge-11-mei-2021>

²¹ <https://www.rivm.nl/covid-19-vaccinatie/cijfers-vaccinatieprogramma>, geraadpleegd op 4 november 2021.

²² <https://www.rivm.nl/nieuws/vaccins-ook-bij-deltavariant-zeer-effectief-tegen-ziekenhuis-en-ic-opname>.

2.52 Met dit gegeven zou BUZA rekening moeten houden bij het afgeven van reisadviezen. Dat doet BUZA op dit moment echter niet. Er wordt in de kleurcodes én in de toelichtingen per land géén onderscheid gemaakt tussen de risico's voor gevaccineerde en niet gevaccineerde reizigers. In de reisadviezen wordt thans ten onrechte geen onderscheid gemaakt tussen gevaccineerde en niet-gevaccineerde reizigers. Terwijl dat onderscheid er wél is. Zelfs Minister Hoge De Jonge gaf onlangs aan dat corona inmiddels een "epidemie van de ongevaccineerden" is geworden.²³ Dat is ook het beeld dat in de persconferentie van 2 november 2021 naar voren kwam. Het is niet langer gerechtvaardigd de héle samenleving hard te treffen met maatregelen, terwijl gevaccineerde mensen eigenlijk nauwelijks risico's lopen. En het is al helemaal niet terecht om in de *informatievoorziening* van de overheid aan haar burgers géén onderscheid te maken tussen gevaccineerden en niet-gevaccineerden bij het schetsen van de risico's die zij lopen. Ook daarom zijn de reisadviezen onjuist of in ieder geval onvolledig, zo menen de Reisorganisaties.

2.53 De reisadviezen van de Staat stroken ook niet met de adviezen die de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) geeft. De WHO vermeldt op haar website²⁴, onder het kopje 'Should I travel':

"If you are in a high-risk group for severe COVID-19 but have not been fully vaccinated and do not have immunity from a recent previous COVID-19 infection, consider postponing travel to areas where COVID-19 is widespread.

People in high-risk groups – including those over the age of 60, those with chronic illnesses, and those with underlying health conditions – face increased risk of severe illness and death from COVID-19. Pay close attention to the COVID-19 situation at your destination, and follow border entry requirements, which may include testing or quarantine.

In areas with high COVID-19 transmission rates, you may be at increased risk of COVID-19 infection. It's important to know your health status and the risks of COVID-19 at your destination as you plan."

2.54 De WHO maakt (terecht) onderscheid tussen zij die kwetsbaar zijn voor corona en zij die dat niet zijn. Er is in het bijzonder geen aanleiding voor gevaccineerden om heel voorzichtig te zijn waar het aankomt op reizen naar landen waar coronabesmettingen zijn, zelfs niet als dat er relatief veel zijn.

2.55 De Reisorganisaties wensen dat de reisadviezen aangepast worden wat betreft covid kleurcodes (oranje naar geel, geel naar groen). Als de Staat dat wenst, kan zij ervoor kiezen

²³ <https://www.ad.nl/video/productie/de-jonge-het-is-een-epidemie-van-de-ongevaccineerden-259026>

²⁴ <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19-travel-advice-for-the-general-public>.

een aangepast reisadvies te geven voor niet-gevaccineerde reizigers, maar het is in elk geval onterecht om gevaccineerde reizigers voor te houden dat zij een (zeer) groot of onaanvaardbaar risico zouden lopen door op vakantie te gaan naar een land dat (vanwege corona) een oranje reisadvies heeft. Het veiligheidsrisico is immers aanzienlijk verminderd sinds het moment van vaccinatie, waardoor een actualisering van de reisadviezen heeft plaats te vinden die rekening houdt met de sterke vermindering van de risico's.

Situatie in Nederland

- 2.56 Bij het voorgaande komt nog dat de situatie in Nederland aanmerkelijk minder goed is dan de situatie in veel landen met een oranje reisadvies. Waarom zou het afgeraden moeten worden om naar bijvoorbeeld de Maldiven, Turkije of Kaapverdië te reizen terwijl het risico om corona op te lopen daar aanzienlijk minder groot is dan in Nederland?

Ook verzekeraars dekken inmiddels weer reizen naar oranje gebieden

- 2.57 Reisverzekeraars hebben in hun algemene voorwaarden doorgaans staan dat de reisverzekering alleen dekking biedt als verzekerden naar een veilig land op vakantie gaan: een land met een groene of gele kleurcode. Toen vanwege de coronapandemie bijna de hele wereldkaart oranje of rood kleurde, boden de meeste reisverzekeringen dus géén dekking. Daar is sinds september van dit jaar verandering in gekomen. Uit onderzoek van de Consumentenbond blijkt dat *alle* reisverzekeraars inmiddels beperkte dekking bieden bij vakanties naar een oranje gebied.²⁵
- 2.58 Coronagerelateerde schades zijn bij bepaalde verzekeraars nog steeds niet gedekt, maar ook daarin begint verandering te komen. Allianz, ANWB en Unigarant hebben inmiddels alle beperkingen voor de reisverzekering opgeheven. Reizen naar een gebied met code rood of oranje (als gevolg van de coronasituatie) is dus weer volledig gedekt op deze reisverzekeringen.
- 2.59 Dat grote (reis)verzekeraars inmiddels ook dekking bieden bij reizen naar code oranje gebieden, laat zien dat reizen volgens de verzekeraars weer veilig kan. Toch blijft BUZA reizen ontraden wijzend op "(zeer) hoge risico's". Voor het kunnen functioneren van de reisbranche is het noodzakelijk dat BUZA verantwoordelijkheid neemt en burgers op een *objectieve* en *consistente* wijze informeert gebaseerd op de daadwerkelijke risico's. Dat gebeurt op dit moment, zoals hiervóór reeds is toegelicht, niet. Een groot deel van de wereld blijft zonder aanwijsbare reden op oranje staan, met alle gevolgen voor de reisbranche van dien. Daarin moet verandering komen.

²⁵ <https://www.consumentenbond.nl/reisverzekering/reisverzekeringen-en-dekkingen-in-coronatijd>, geraadpleegd op 5 november 2021.

3. Spoedeisend belang

- 3.1 Per 25 september 2021 zijn nagenoeg alle coronamaatregelen opgeheven.²⁶ Dat vormde voor het demissionaire kabinet aanleiding om ook de algemene coronasteunmaatregelen per 1 oktober 2021 te staken. Voortzetting van generieke steun aan ondernemers en werkgevers zou het economisch herstel in de weg zitten, zo stelden het demissionaire kabinet in een brief van 30 augustus 2021.²⁷ Op zichzelf in algemene zin een begrijpelijk besluit. De meeste ondernemers kunnen immers sinds 25 september 2021 weer (grotendeels) als vanouds opereren en worden niet langer met (ingrijpende) beperkingen geconfronteerd. Het demissionaire kabinet heeft deze ondernemers door de coronacrisis geholpen en zij worden, nu de beperkende maatregelen (grotendeels) zijn opgeheven, geacht weer op eigen benen te kunnen staan. Echter geldt dit niet voor bepaalde sectoren, zoals de reisbranche.
- 3.2 Door de verwachtingen die door de staat, alsmede door BUZA zijn gewekt heeft de reisbranche gerekend op een einde van de belemmeringen op het moment dat er een hoge vaccinatiegraad behaald zou zijn. Verschillende ondernemers binnen de Reisorganisaties hebben daarvoor hun eigen spaarrekeningen moeten legen, hun eigen pensioenen moeten gebruiken en andere reserves moeten aanwenden om hun onderneming overeind te houden. De Reisorganisaties zijn bang dat deze inspanningen voor niets zijn geweest, nu de steunmaatregelen op 1 oktober 2021 zijn gestopt en de reisadviezen onverminderd streng blijven.
- 3.3 Dat óók voor de reisbranche de coronasteun is gestopt én dat tegelijkertijd de oranje reisadviezen vanwege corona voor bijna alle landen buiten de Europese Unie in stand worden gehouden, valt echter niet uit te leggen. Op het moment van het uitbrengen van deze dagvaarding staan vrijwel alle landen buiten Europa op oranje, waaronder populaire vakantiebestemmingen zoals de Kaapverdië, Turkije, Maldiven en de Dominicaanse Republiek. Bij een oranje reisadvies adviseert de Staat: *“Reis alleen naar het land of gebied als dat echt noodzakelijk is. Vakantie-reizen zijn niet noodzakelijk.”*²⁸ De Staat ontmoedigt reizigers dus actief om naar deze landen te reizen.
- 3.4 Daar komt nog bij dat de Staat aan reizigers misleidende of in ieder geval onvolledige informatie verstrekt. Zo vermeldt de Staat op de website [wijsopreis.nl](https://www.wijsopreis.nl) dat landen die vanwege

²⁶ Zie voor de maatregelen die nog gelden <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/algemene-coronaregels/kort-overzicht-coronamaatregelen>.

²⁷ Kamerbrief ‘Het steun- en herstelpakket vanaf het vierde kwartaal van 2021’ d.d. 30 augustus 2021, kenmerk CE-AEP / 21220232.

²⁸ <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/wat-betekenen-de-kleurcodes-bij-reisadviezen>.

het coronavirus een oranje kleurcode hebben ‘hoogrisicogebied’ zijn.²⁹ Dat is in ieder geval voor gevaccineerde reizigers simpelweg onwaar. De Reisorganisaties verwijzen naar hetgeen zij hierover in randnummer 2.42 hebben toegelicht.

- 3.5 Hoewel de reisadviezen niet bindend zijn, verwacht de Staat wél dat burgers en reisorganisaties de reisadviezen in acht nemen en niet naar deze landen reizen als dat niet noodzakelijk is. Het negeren van de (oranje) reisadviezen van de Staat werd door minister president Rutte en minister Van Nieuwenhuizen zelfs ‘asociaal’ genoemd.³⁰ Een oranje reisadvies is daarmee gelijk te stellen aan een ‘vakantieverbod’, met alle gevolgen voor de Reisorganisaties van dien.
- 3.6 Zij worden door de oranje reisadviezen ernstig beperkt in hun ondernemingsvrijheid. Het aantal boekingen voor reizen buiten Europa lag in de maand augustus 2021 significant lager dan in augustus 2019: het aantal boekingen van reizen naar Noord Amerika daalde met 72%, boekingen naar Zuid Amerika daalde met 37%, reizen naar Oceanië werden 74% minder geboekt, reizen naar Afrika 54% minder en reizen naar Azië 64% minder, zo blijkt uit de Boekingsmonitor van de ANVR, die iedere maand aan bijna 50.000 geënquêteerden vraagt of men in de maand ervoor een boeking heeft gemaakt en zo ja naar welke bestemming.³¹ De maanden mei, juni en juli 2021 laten een vergelijkbare daling in het aantal boekingen ten opzichte van twee jaar geleden zien.³²
- 3.7 De ervaring leert dat reizigers – juist in de herfst en wintermaanden die nu voor de deur staan – doorgaans reizen buiten de EU boeken om de zon op te zoeken. Dat maakt het, voor de toch al zwaar getroffen sector, extra pijnlijk dat juist de landen buiten de EU nog altijd negatieve reisadviezen krijgen van BUZA. Zij zien hierdoor een aanhoudende daling van het aantal boekingen, met enorme omzetsderving tot gevolg.
- 3.8 Een rondvraag van de ANVR onder 412 reisagenten, reisorganisaties en deelnemers van samenwerkingsverbanden laat zien dat gemiddeld genomen in de reisbranche voor 2020 een omzetverlies is geleden van circa 80% ten opzichte van 2019 en dat naar verwachting in 2021 gemiddeld genomen een omzetverlies van 76% zal worden geleden (**productie 7**). Leden geven aan: *“Stopzetting van de steun vanaf Q4 zal het bedrijf – in het zicht van de haven – tot zinken brengen en maakt daarmee de tot nu toe ontvangen hulp zinloos”, “Europa gaat nu de goede*

²⁹ Zie de reisadviezen van de individuele landen met de oranje kleurcodes, te raadplegen via <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/welke-landen-hebben-welke-kleurcode>.

³⁰ <https://www.nu.nl/coronavirus/6101581/rutte-als-je-nu-in-het-buitenland-op-vakantie-gaat-ben-je-asociaal-bezig.html> en <https://www.hartvannederland.nl/nieuws/kritiek-vakantiereizigers-turkije>.

³¹ https://www.anvr.nl/publicatie/2021_Boekingsmonitor_aug.pdf.

³² <https://www.anvr.nl/publicaties/boekingsmonitor.aspx>.

kant op, maar ICA (intercontinentaal) moet snel open.”, “Ik heb mijn spaarpot, overwaarde huis en pensioenvoorziening in het bedrijf gestopt. Ik sta met lege handen als overheidssteun nu stopt.” en “Als verre-reizen specialist zijn wij extra de klos.”.

- 3.9 Duidelijk is dat de omzetzijden waarmee veel reisorganisaties geconfronteerd worden, met name de reisorganisaties die zich toeleggen op reizen buiten Europa, van dien aard zijn dat het voortbestaan van deze reisorganisaties in gevaar komt, evenals de banen van de vele medewerkers die voor wat betreft hun levensonderhoud afhankelijk zijn van hun werkzaamheden voor deze organisaties. Het is voor de Reisorganisaties daarom van het allergrootste belang dat de overheid, zeker nu de steunmaatregelen zijn gestaakt, wordt gedwongen de misleidende reisadviezen aan te passen.
- 3.10 Het valt bij de huidige vaccinatiegraad niet meer uit te leggen dat de Staat vakantie­reizen naar nagenoeg alle landen buiten de Europese Unie *zonder enige nuance* ontraadt, óók voor gevaccineerde reizigers. De Staat zou volgens de Reisorganisaties landen die nu op oranje staan vanwege de coronasituatie op geel moeten zetten voor gevaccineerde reizigers. Een geel reisadvies betekent: *“U kunt reizen naar het land of gebied van uw keuze. Maar let op: er zijn veiligheids- of gezondheidsrisico’s. Bereid uw reis goed voor.”*³³ Geel betekent dus niet dat reizigers nergens meer op hoeven te letten, maar neemt in elk geval wel de onterechte suggestie weg dat zij zichzelf in gevaar zouden brengen door naar een ‘hoogrisicogebied’ te reizen. In ieder geval zou de Staat, indien een bepaald land een oranje reisadvies houdt, in de reisadviezen moeten vermelden dat de risico’s in verband met het coronavirus voor gevaccineerde reizigers klein zijn.
- 3.11 Wanneer de huidige oranje reisadviezen (in feite vakantieverboden) onveranderd blijven terwijl tegelijkertijd per 1 oktober 2021 de steunmaatregelen zijn gestaakt, dan zal dat voor de Reisorganisaties onomkeerbare gevolgen hebben. De reisbranche is gedurende de gehele coronacrisis al hard getroffen en de verwachting is dat er, nu de steunmaatregelen zijn gestopt, een groot aantal faillissementen zullen volgen als de reisadviezen niet spoedig worden aangepast. Dit heeft voor veel ondernemers ook grote persoonlijke gevolgen omdat zij, mede op basis van de berichtgeving vanuit de overheid dat vakantie­reizen na vaccinatie weer mogelijk zouden zijn, privévermogen hebben ingezet om hun ondernemingen te kunnen voortzetten in afwachting van het bereiken van de beoogde vaccinatiegraad. Nu de vaccinatiegraad kennelijk toch niet gaat zorgen voor de beloofde actualisering van de reisadviezen, dreigen veel reisorganisaties alsnog kopje onder te gaan. Een bodemprocedure kan dan ook niet worden afgewacht. Het is noodzakelijk dat de Staat op zéér korte termijn wordt gedwongen haar reisadviezen te nuanceren, zodat gevaccineerde burgers niet langer

³³ <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/wat-beteken-de-kleurcodes-bij-reisadviezen>.

actief worden ontmoedigd een vakantie te boeken. De Reisorganisaties hebben daarom dit kort geding aanhangig gemaakt.

4. Juridisch kader

Algemene beginselen behoorlijk bestuur

- 4.1 De Reisorganisaties betwisten niet dat aan de overheid, in een crisis zoals de onderhavige, een grote mate van beleidsvrijheid toekomt. De Staat mag en moet een eigen afweging kunnen maken over de proportionaliteit van de door haar ter bestrijding van de crisis in te zetten maatregelen. Het voorgaande neemt niet weg dat de Staat, *juist* in crisissituaties, wel de taak en de plicht heeft om burgers objectief en juist te informeren. In de reisadviezen die de Staat verstrekt, doet zij dat op dit moment niet.
- 4.2 De reisadviezen hebben tot doel burgers te informeren over de veiligheid van een door hen te plannen reis. Burgers hechten veel waarde aan deze informatievoorziening van de Staat. De website met de reisadviezen van BUZA is gedurende de eerste 8 maanden van 2020 maar liefst 71 miljoen (!) keer geraadpleegd. BUZA verwacht ook zélf dat reizigers (en reisorganisaties) acht slaan op de door haar afgegeven reisadviezen, zo schrijft zij in haar brief van 24 september 2021 (productie 5). Mede vanwege het grote belang dat zowel reizigers als BUZA zélf aan de reisadviezen hechten, is het van groot belang dat de reisadviezen correct zijn en dat de overheid hierin geen misinformatie verstrekt.
- 4.3 Volgens de Reisorganisaties handelt BUZA in strijd met het zorgvuldigheidsbeginsel en in strijd met het motiveringsbeginsel door inconsistente en onjuiste reisadviezen te verstrekken. In haar reisadviezen doet BUZA het voorkomen alsof reizen buiten de EU vanwege de coronasituatie zéér onveilig zou zijn (ook als reizigers volledig gevaccineerd zijn). Dat is volgens de Reisorganisaties onjuist. Zij verwijzen naar hetgeen zij daarover hebben opgemerkt in randnummers 2.28 t/m 2.32 en 2.40.
- 4.4 In dat kader wijzen de Reisorganisaties ook op een uitspraak van het Hof Den Haag d.d. 18 mei 2021 (ECLI:NL:GHDHA:2021:869), waarin het hof overwoog:³⁴

“Aan de Staat komt een grote mate van vrijheid toe om zijn communicatie op de door hem gewenste wijze in te richten. Het staat de Staat daarbij uiteraard niet vrij om onjuiste informatie te verspreiden en evenmin om met die communicatie aan mensen bovenmatig angst aan te jagen.”

³⁴ Hof Den Haag 18 mei 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:869 r.o. 4.18

- 4.5 Waar het gaat om een juiste en zorgvuldige informatievoorziening, heeft de Staat geen beleidsvrijheid. De Staat kan er niet voor kiezen om onjuiste of onzorgvuldige informatie te geven. De Reisorganisaties vragen uw rechtbank dan ook niet om in te grijpen in de discretionaire ruimte van de Staat. Zoals hiervoor uitgebreid is toegelicht, is van een juiste en zorgvuldige informatievoorziening in de reisadviezen waar het gaat om corona geen sprake.

Te negatieve reisadviezen zijn onrechtmatig

- 4.6 De Reisorganisaties stellen zich op het standpunt dat de Staat onrechtmatig jegens hen handelt door het geven van (te) negatieve reisadviezen, meer specifiek het toekennen van oranje en rode kleurcodes met de bijbehorende toelichting aan landen die niet onveiliger zijn dan landen binnen de EER.
- 4.7 Bij het beoordelen van de (on)rechtmatigheid van informatievoorziening door de Staat dient de (maatschappelijke) zorgvuldigheid die de Staat moet betrachten te worden beoordeeld aan de hand van de aard van de rechtsverhouding tussen informatieverstrekker en -ontvanger, de aard van de informatie en de aard van de betrokken belangen, waarbij zich een parallel opdringt met de 'Kelderluik-criteria'.³⁵

Aard van de rechtsverhouding

- 4.8 Bij de aansprakelijkheid voor de onjuiste reisadviezen is in de eerste plaats van belang dat burgers erop mogen vertrouwen dat de Staat in haar reisadviezen zorgvuldig en correct de risico's weergeeft, in elk geval voor zover die bij de Staat bekend zijn. Burgers hoeven er geen rekening mee te houden dat reisadviezen, die bij uitstek zijn opgesteld om hen te informeren over veiligheidsrisico's, geen juiste weergave zijn van de risico's die zij bij een reis zullen ondervinden.
- 4.9 Daarbij is van belang dat het in het onderhavige geval niet erom gaat dat de reisadviezen niet uitputtend c.q. volledig zijn, maar erom dat de reisadviezen *onjuist* zijn, waar zij uitgaan van en waarschuwen voor grote risico's. Waar burgers met (enige) onvolledigheid wellicht nog rekening moeten houden, geldt dat niet voor onjuistheid van de reisadviezen.
- 4.10 Hierbij geldt dat de verwachtingen van de burger ten opzichte van de overheid worden ingekleurd door de bijzondere positie die de Staat inneemt in het maatschappelijk verkeer en in het recht.

³⁵ Vgl. Van de Sande, *Overheidsaansprakelijkheid voor het verstrekken van onjuiste informatie*, Kluwer, Deventer: 2019 pagina 218 en verder.

- 4.11 Waar het gaat om corona-informatie laat de Staat zich uitgebreid adviseren zodat temeer mag worden verwacht dat geen onjuiste of inconsistente informatie wordt verstrekt.
- 4.12 Daarbij komt dat de informatie in het onderhavige geval afkomstig is van de Staat zelf, waarbij de informatieverstrekking plaatsvindt op het hoogste niveau. Er is geen sprake van onjuiste informatie van een enkele ambtenaar, maar van een keuze – van naar mag worden aangenomen de minister van BUZA – om zonder goede grond onderscheid te maken in reisadviezen binnen en buiten de EER.
- 4.13 De informatie ontvangende burgers zullen als uitgangspunt geen weet hebben van het feit dat het verschil in kleurcodes tussen Europese landen en landen buiten de EER in feite geen weerspiegeling is van daadwerkelijke verschillen in risico's, maar van (ondoorzichtige) keuzes die niet door echte risico's worden geschraagd. Dat geldt temeer nu de Staat in haar berichtgeving suggereert dat zij in samenspraak met Europese partners een lijst heeft opgesteld van landen met een laag risico, de zogenaamde 'veilige landen', terwijl deze lijst in feite alleen maar geldt voor inreisbeperkingen die de EU aan niet ingezetenen stelt en helemaal niet gaat over risico's voor vakantiegangers.

Aard van de informatie

- 4.14 De Staat claimt zelf dat de reisadviezen actueel en zorgvuldig zijn. Ook daaruit mag de burger afleiden dat de reisadviezen een juiste en ten opzichte van andere landen consistente weergave van daadwerkelijke risico's bevatten.
- 4.15 De reisadviezen zijn daarbij zeer stellig van toon. Bij landen met de kleurcode oranje staat veelal: "Reis alleen naar [land] als dat echt noodzakelijk is. Toeristische reizen zijn niet noodzakelijk." Deze stellige waarschuwing wordt nog versterkt doordat de ministers die zich bezig houden met het coronabeleid (De Jonge en Rutte) vakantiegangers die zich niet aan de reisadviezen houden bij herhaling asociaal hebben genoemd. De meeste Nederlanders halen het wel uit hun hoofd om een reisadvies in de wind te slaan met het risico op sociale uitsluiting vanwege de kwalificatie 'asociaal'.
- 4.16 Door het onderscheid tussen groene, gele, oranje en rode landen wordt verder de suggestie gewekt dat de Staat nauwkeurig onderscheid maakt tussen risico's in verschillende landen. Dat geeft ten onrechte vertrouwen, aangezien die verschillen naar objectieve maatstaven veelal niet bestaan. Burgers kunnen de betreffende informatie ook niet eenvoudig zelf controleren. De pagina's met reisadviezen verwijzen niet naar de risico-informatie waarop de reisadviezen zijn gebaseerd. Voor zover die informatie voor de gemiddelde burger al te vinden is, is voor burgers niet duidelijk wat al dan niet (ondanks vaccinatie) een risico vormt. Waar het aankomt op de beoordelen van gevaar zullen burgers simpelweg het advies van de Staat volgen.

- 4.17 Daar komt nog bij dat een oranje reisadvies voor veel Nederlanders simpelweg het signaal van een onaanvaardbaar risico is. Zoals de Algemene Rekenkamer al concludeerde kijken burgers vooral naar de kleurcode. Van oudsher betekende oranje dat er ernstige veiligheidsrisico's zouden zijn voor burgers om bijvoorbeeld ontvoerd te worden. Voor corona wordt naar de huidige stand van zaken ten onrechte bij deze kleurcode aangesloten. Als er bijvoorbeeld in een land een avondklok geldt – of kan gaan gelden – dan betekent dat nog niet dat reizigers ernstige risico's lopen. Hooguit kunnen ze minder laat uit eten.
- 4.18 Bij het voorgaande komt nog dat het inmiddels niet anders kan zijn dan dat de Staat bewust onjuiste of althans inconsistente informatie blijft geven. Ondanks de herhaalde verzoeken van de Reisorganisaties volhardt de Staat immers in haar informatievoorziening. Daarmee versterkt zij in feite het beeld dat de reisadviezen volledig en juist zijn. Immers, in de ogen van het algemene publiek ziet de Staat zelfs na heroverweging geen aanleiding tot aanpassing van de reisadviezen.
- 4.19 Voor gevaccineerde reizigers geldt temeer dat de informatievoorziening jegens hen onjuist is. Zij lopen immers slechts nog een zeer klein risico op besmetting en zijn goed beschermd tegen (ernstige) ziekte. Daar komt bij dat de meeste landen de door EU landen afgegeven vaccinatiebewijzen ook erkennen en inreisbeperkingen hebben versoepeld.

Aard van de betrokken belangen

- 4.20 Het spreekt voor zich dat de Reisorganisaties (en reizigers) een belang hebben bij juiste informatievoorziening in reisadviezen. Veel burgers stemmen hun gedrag af op de reisadviezen en de adviezen zijn ook met het oog daarop opgesteld.
- 4.21 De Reisorganisaties zijn voor hun inkomen afhankelijk van boekingen en daarmee ook van de door de Staat gegeven reisadviezen. Daarbij is van belang dat de Staat vrijwel de hele wereld (buiten de EER) een oranje of rood reisadvies heeft gegeven, zodat de Reisorganisaties zeer hard worden getroffen.
- 4.22 Niet valt in te zien welk belang burgers erbij zouden hebben om in de veronderstelling te worden gebracht dat reizen naar (bijvoorbeeld) Slovenië veiliger zou zijn dan reizen naar Kaapverdië of Turkije, terwijl dat in werkelijkheid niet zo is.
- 4.23 Zeker nu de belangrijkste steunmaatregelen zijn stopgezet per 1 oktober, hebben de reisorganisaties er veel belang bij dat geen onjuiste en inconsistente reisadviezen meer worden gegeven. Als de Staat haar handelwijze niet snel aanpast, dreigt een aanzienlijk deel

van de branche, en in het bijzonder de kleinere en middelgrote reisorganisaties , het hoofd niet boven water te kunnen houden.

5. Vordering en onderbouwing daarvan

- 5.1 Kennelijk vindt de Staat dat reizen naar landen als Zwitserland (424 besmettingen per 100.000 inwoners), Slovenië (627 besmettingen per 100.000 inwoners), Cyprus (552 besmettingen per 100.000 inwoners) en Litouwen (645 besmettingen per 100.000 inwoners) voldoende veilig voor een ‘geel’ reisadvies. Immers, het is niet goed voorstelbaar dat de Staat reizen naar deze landen eigenlijk onveilig vindt, maar haar burgers niettemin niet afraadt naar deze landen te reizen.
- 5.2 Bij deze stand van zaken is onbegrijpelijk dat reizen naar landen buiten de EER met ‘betere cijfers’ wel worden ontraden wegens een (te) hoog risico. Gelet op het hiervoor weergegeven kader handelt de Staat onrechtmatig jegens de Reisorganisaties door i) ten onrechte niet erop te wijzen dat gevaccineerden in feite slechts een heel klein risico lopen op een (ernstige) coronabesmetting en (voor gevaccineerden) oranje of rode reisadviezen te blijven geven gelet op de coronasituatie in landen buiten de EER en ii) landen met een vergelijkbaar risicoprofiel als landen binnen de EER waar het aankomt op de relevante coronacijfers een minder gunstig reisadvies te geven dan deze EER landen.

6. Verweer en weerlegging daarvan

- 6.1. Het verweer van de Staat is voor zover bekend in het voorgaande al weerlegd. Volledigheidshalve zullen de Reisorganisaties hierna de bekende en eventueel mogelijke verweren van de Staat nogmaals kort weerleggen.

De reisadviezen voor landen buiten de EU zijn gebaseerd op EU-beleid

- 6.2. Per brief van 14 september 2021 heeft BUZA laten weten reisadviezen voor landen buiten de EU te baseren op de EU Veilige Landenlijst, die lidstaten adviseert over de COVID-19 situatie in derde landen en tweewekelijks in Brussel wordt herzien. Daarmee wekt BUZA de suggestie dat er aan de reisadviezen Europees beleid ten grondslag ligt, welk beleid Nederland volgt. Zoals toegelicht in randnummer 2.18 ziet de Veilige Landenlijst evenwel slechts op reizen van reizigers van buiten de EER naar de EER. De lijst heeft geen betrekking op het reizen vanuit EU-landen naar niet EU-landen. Hierover is tot op heden ook geen gemeenschappelijk beleid vastgesteld. Het is dus onjuist dat de Nederlandse reisadviezen, die Nederlandse burgers adviseren over de risico's die zij lopen als zij naar een ander land reizen, op EU-beleid gebaseerd zouden zijn. Andere EU landen volgen ook een heel andere koers, waaruit al blijkt dat van eenduidig optreden geen sprake is.

Het is beleid om voor landen buiten de EU een oranje reisadvies te hanteren

- 6.3. Vooralsnog is niet gebleken dat er daadwerkelijk beleid is dat inhoudt dat landen buiten de EU standaard een oranje reisadvies krijgen of langs andere maatstaven worden beoordeeld. Als dat beleid er wel zou zijn, dan wordt dit beleid door BUZA in ieder geval inconsequent toegepast, zo illustreren de in de dagvaarding opgenomen vergelijkingen tussen de verschillende landen. Bovendien worden burgers nu in het geheel niet geïnformeerd over dergelijke beleidskeuzes. Het wordt enkel voorgehouden dat reizen naar de meeste landen buiten de EU ernstige risico's met zich zou brengen. Dat is, zoals in de dagvaarding is toegelicht, (in ieder geval voor gevaccineerde reizigers) onjuist.

Oranje reisadviezen zijn bedoeld om grote reizigersstromen te voorkomen

- 6.4. De reisadviezen zijn bedoeld om burgers te informeren over de risico's die zij lopen als zij naar het buitenland reizen. Als de Staat risico's *doelbewust* uitvergroot om te voorkomen dat grote groepen reizigers naar bepaalde landen (zoals Turkije en de Maldiven) reizen, dan is dat verwijtbaar. De Staat is immers verplicht haar burgers objectief en juist informeren, en dat doet zij niet als zij verzwijgt dat reisadviezen (mede) zijn gebaseerd op verwachtingen over reizigersstromen. De Staat kan het *onwenselijk* vinden als grote groepen reizigers naar bepaalde landen afreizen, maar als dit voor de individuele reizigers zelf geen (ernstige) risico's met zich brengt, dan heeft de Staat het recht niet om burgers voor te houden dat oranje landen 'hoogrisicogebied' zijn.

Sommige landen staan op oranje vanwege in die landen mogelijk nog in te voeren beperkende maatregelen

- 6.5. Het nieuwste verweer van BUZA, zo hebben de Reisorganisaties uit berichtgeving in de media hebben gedestilleerd, is dat een aantal landen op oranje staat omdat BUZA inschat dat deze landen 'mogelijk' beperkende maatregelen zouden gaan invoeren. Wederom is niet helder om welke landen het dan gaat, waardoor reizigers niet kunnen inschatten welke landen op oranje staan en als 'hoogrisicogebied' worden gekwalificeerd door bestaande risico's daar, en welke landen alleen op oranje staan vanwege de eventuele mogelijkheid op beperkende maatregelen. Wéér is de informatievoorziening van BUZA dus incompleet.
- 6.6. Bij het voorgaande komt dat volgens de Reisorganisaties het enkele feit dat een land *mogelijk* beperkende maatregelen zal invoeren, hoe dan ook geen reden zijn om landen zonder enige nuance als 'hoogrisicogebied' te bestempelen. De reden daarvoor is tweeledig. Enerzijds is het volgens de Reisorganisaties niet realistisch dat landen die zelf aangeven géén maatregelen te zullen invoeren, zoals Kaapverdië, van de ene op de andere dag wél beperkende maatregelen

invoeren. Deze landen zien kennelijk zelf geen aanleiding in de besmettings- en vaccinatiecijfers in hun land voor het treffen van stringente maatregelen. Bij die stand van zaken valt niet in te zien dat de Staat – die het kennelijk beter weet dan deze landen zelf – zou moeten waarschuwen voor reizen naar deze landen vanwege potentieel te treffen maatregelen. Voor bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk, waar alle maatregelen juist zijn afgeschaft, valt op geen enkele manier in te zien waarom gevreesd zou kunnen worden voor zeer beperkende maatregelen.

- 6.7. Bovendien valt niet in te zien waarom dergelijke maatregelen niet zouden kunnen worden getroffen in landen als Litouwen, waar de coronasituatie veel ernstiger is. Niettemin heeft Litouwen een geel reisadvies.
- 6.8. In de tweede plaats zijn de daadwerkelijke risico's van eventuele maatregelen voor reizigers beperkt. Mogelijke sluiting van de (nacht)horeca, een avondklok of een mondkapjesplicht zijn geen 'hoog risico' en leveren voor reizigers geen gevaar op. Het past dus niet om daar een oranje reisadvies – met de suggestie dat het 'asociaal is' om dat te negeren – voor te geven. Een oranje reisadvies wekt ten onrechte de suggestie van ernstige risico's voor de reiziger.
- 6.9. Volgens de Reisorganisaties zou code geel (*"U kunt reizen naar het land of gebied van uw keuze. Maar let op: er zijn veiligheids- of gezondheidsrisico's. Bereid uw reis goed voor"*³⁶) in die gevallen een meer toepasselijke kleurcode zijn. Reizigers kunnen dan zelf bedenken hoe erg zij het vinden dat ze niet naar een discotheek kunnen gaan als zij op vakantie zijn.

Sommige landen staan op oranje omdat de risico's in dat land niet goed inzichtelijk zijn

- 6.10. In de reisadviezen doet BUZA het voorkomen alsof de reisadviezen juist wél zijn gebaseerd op een risicoschatting. Als die inschatting kennelijk niet (voldoende adequaat) gemaakt kan worden, dan zou BUZA ten minste in de reisadviezen moeten vermelden dat dát de reden is dat een bepaald land een oranje reisadvies krijgt. Nu wordt burgers voorgehouden dat landen 'hoogrisicogebied' zijn. Daarmee wekt de staat ten onrechte de indruk dat risico's wél inzichtelijk – en hoog – zijn.
- 6.11. Het is bovendien de vraag of het enkele feit dat risico's niet voor alle landen even makkelijk in te schatten zijn, überhaupt een rechtvaardiging kan vormen om landen dan maar op oranje te zetten. Volgens de Reisorganisaties zou code geel (*"U kunt reizen naar het land of gebied van uw keuze. Maar let op: er zijn veiligheids- of gezondheidsrisico's. Bereid uw reis goed voor"*³⁷) in die gevallen niet een meer toepasselijke kleurcode zijn.

³⁶ <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/wat-betekenen-de-kleurcodes-bij-reisadviezen>.

³⁷ <https://www.nederlandwereldwijd.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/wat-betekenen-de-kleurcodes->

Sommige landen staan op oranje vanwege andere redenen

- 6.12. Er kunnen uiteraard valide redenen zijn om een land een oranje of rode kleurcode te geven en daarmee een serieuze waarschuwing aan reizigers te laten uitgaan. Daarvoor zijn de reisadviezen juist ook bedoeld. Deze procedure heeft uitsluitend betrekking op landen die in verband met de *coronasituatie* een oranje reisadvies hebben gekregen. In de reisadviezen van landen die vanwege de coronasituatie een oranje kleurcode toebedeeld hebben gekregen, staan hierover echter nooit specifieke redenen genoemd. Steeds wordt volstaan met de mededeling dat het betreffende land vanwege corona ‘hoogrisicogebied’ is. De Reisorganisaties hebben hiervoor aangetoond dat dit voor veel landen niet klopt.
- 6.13. In ieder geval wordt door BUZA in de reisadviezen niet onderbouwd welke specifieke ‘andere redenen’ die verband houden met de coronasituatie er zouden zijn om een land te bestempelen als ‘hoogrisicogebied’, waardoor de informatievoorziening aan burgers onvolledig is.

7. Proceskosten, nakosten en rente

- 7.1. De Staat dient als de in het ongelijk te stellen partij ex art. 237 Rv in de proceskosten te worden veroordeeld. Ook de nakosten in de zin van artikel 237 lid 4 Rv dient BUZA aan de Reisorganisaties te vergoeden. Verder zal BUZA de wettelijke rente over de proceskosten dienen te voldoen indien de proceskosten niet binnen 14 dagen na het wijzen van het vonnis zijn voldaan. Die wettelijke rente dient alsdan te worden voldaan vanaf 14 dagen na dagtekening van het vonnis tot aan de dag der algehele voldoening.

8. Bevoegdheid

- 8.1. De Staat zetelt te Den Haag. Daarom is de rechtbank Den Haag relatief bevoegd om dit kort geding van de vordering van de Reisorganisaties kennis te nemen (art. 99 lid 1 Rv).

9. Bewijs en bewijsaanbod

- 9.1. De producties 1 tot en met 7 worden bij akte in het geding gebracht.
- 9.2. De Reisorganisaties zijn van oordeel dat uit deze dagvaarding en de in deze dagvaarding genoemde producties genoegzaam blijkt dat hun stellingen juist zijn en dat bewijslevering niet aan de orde hoeft te komen. Uitsluitend om niet in verzuim te zijn bieden de Reisorganisaties

aan om – binnen de grenzen van het kort geding – al hun stellingen te bewijzen door alle rechtens toelaatbare middelen voor zover de bewijslast daarvan op hen zou rusten, in het bijzonder door middel van het ter zitting horen van getuigen of het overleggen van nadere stukken. Omdat de Reisorganisaties niet weten of bepaalde stellingen door BUZA worden betwist, behoudt zij het recht voor om haar bewijsaanbod nader te specificeren.

OP BOVENSTAANDE GRONDEN

vorderen de Reisorganisaties dat de Rechtbank Den Haag, locatie Den Haag, bij vonnis, voor zover mogelijk uitvoerbaar bij voorraad:

- A. de Staat gebiedt om binnen vijf werkdagen na dagtekening van het in deze kort geding procedure te wijzen vonnis:

PRIMAIR: alle landen die op dit moment een oranje reisadvies hebben vanwege de coronasituatie, een geel (of groen) reisadvies te geven, waarbij de Staat eventueel in het betreffende reisadvies of separaat kan vermelden dat voor niet-gevaccineerde reizigers (de minderheid van de Nederlandse bevolking) een oranje reisadvies geldt;

SUBSIDIAIR:

- 1) bij de reisadviezen (waar het gaat om de coronasituatie) voor landen buiten de EER dezelfde maatstaven te hanteren als voor landen binnen de EER, althans geen onderscheid te maken tussen landen indien de uit objectieve cijfers blijkende coronasituatie in de betrokken landen daartoe geen aanleiding geeft.
- 2) de vermelding als ‘hoog risicogebied’ en/of een oranje reisadvies achterwege te laten indien die aanduiding niet is gebaseerd op veiligheidsrisico’s voor reizigers in de betrokken landen;

MEER SUBSIDIAIR: de vermelding als ‘hoog risicogebied’ en/of een oranje reisadvies achterwege te laten indien die aanduiding niet is gebaseerd op veiligheidsrisico’s voor reizigers in de betrokken landen, in die gevallen waarin deze landen op het betreffende moment zelf geen beperkende maatregelen hebben getroffen die toeristisch verblijf belemmeren;

MEER SUBSIDIAIR: in alle reisadviezen op nederlandwereldwijd.nl van landen die op dit moment een oranje reisadvies hebben vanwege de coronasituatie expliciet te vermelden dat deze landen enkel voor niet-gevaccineerde reizigers een ‘hoogrisicogebied’ zijn door in de reisadviezen na de standaard zinnen “[land] is door het coronavirus een hoogrisicogebied. Reis alleen naar [land] als het noodzakelijk is.” toe te voegen: “Dit geldt niet voor gevaccineerde

reizigers.” of op een andere wijze, door uw Voorzieningenrechter in goede justitie te bepalen wijze, op deze pagina te verduidelijken dat gevaccineerde reizigers geen grote gezondheidsrisico’s lopen als zij op reis gaan;

MEER SUBSIDIAIR: op een andere, door uw Voorzieningenrechter in goede justitie te bepalen wijze, duidelijk te maken dat gevaccineerde reizigers geen grote gezondheidsrisico’s lopen als zij op reis gaan.

- B.** de Staat gebiedt om binnen vijf werkdagen na dagtekening van het in deze kort geding procedure te wijzen vonnis op haar informatiepagina over de thans nog geldende coronamaatregelen (<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/algemene-coronaregels/kort-overzicht-coronamaatregelen>) onder het kopje ‘Reizen’ de zin: *“Want reizen is en blijft een risico.”* te veranderen in *“Want reizen is en blijft voor niet-gevaccineerde reizigers een risico.”* of op een andere wijze, door uw Voorzieningenrechter in goede justitie te bepalen wijze, op deze pagina te verduidelijken dat gevaccineerde reizigers geen grote gezondheidsrisico’s lopen als zij op reis gaan;

alles op straffe van verbeurte van een dwangsom van € 50.000,-, althans een door de Voorzieningenrechter in goede justitie vast te stellen bedrag voor iedere dag dat de Staat in gebreke is of blijft om aan het te dezen te wijzen vonnis te voldoen.

- C.** de Staat veroordeelt in de kosten van de procedure en, voor het geval voldoening niet binnen veertien dagen na dagtekening van dit vonnis plaatsvindt, te vermeerderen met de wettelijke rente over de proceskostenveroordeling vanaf veertien dagen na dagtekening van het vonnis tot aan de dag van de algehele voldoening en met veroordeling van gedaagde in de nakosten van € 163,= dan wel indien betekening plaatsvindt, van € 255,= te vermeerderen met de eventuele verdere executiekosten.

De kosten dezes zijn voor mij, deurwaarder €

PRODUCTIES

- 1 Artikel “Verre reizen komen dichterbij” d.d. 8 september 2021, De Telegraaf
- 2 Bericht BUZA d.d. 9 september 2021
- 3 Persbericht van de Reisorganisaties d.d. 10 september 2021
- 4 Brief van de Reisorganisaties aan BUZA d.d. 15 september 2021
- 5 Brief van BUZA aan de Reisorganisaties d.d. 24 september 2021
- 6 Rapport bij het Jaarverslag Algemene Rekenkamer 2019
- 7 Onderzoek ANVR